

УДК 159.9

ГОНЧАРОВА Л. А.

Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» (м. Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті розглянуто результати дослідження психологічних чинників творчої активності особистості людей похилого віку. Результатом дослідження стала розробка та організація дизайну вивчення психологічних чинників творчої активності людей похилого віку у межах суб'єктного підходу з урахуванням пізнавальних, емоційно-вольових і фізичних можливостей особистості і використання їх для участі у процесі творчої діяльності. Досліджено рівень вияву творчої активності людей похилого віку та рівень збереженості їх творчо активного психологічного ресурсу, адаптації та рефлексії. Зроблено висновок, що творча активність людей похилого віку, як творчо активного благополуччя, має середньо-низький рівень вияву та залежить від таких чинників, як адаптація до нових умов життя у похилому віці, рівня рефлексії та рівня збереженості творчо активного психологічного ресурсу.

Ключові слова: творча активність, рефлексія, адаптація, творчо активний психологічний ресурс, самоактуалізація, похилий вік, творчо активне благополуччя.

Постановка проблеми. Різні аспекти дослідження проблеми творчої активності особистості розглядаються у працях Б. Анань'єва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, С. Максименка, Я. Пономарьова, С. Сисоевої та багатьох інших [4; 5]. У різних наукових поглядах на творчу активність особистості простежуються загальні риси, як розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкта та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового. Багато невирішених проблем психології творчості залишається у межах вікової та педагогічної психології, серед яких питання походження, структури і розвитку творчої активності на різних етапах онтогенезу, проблема педагогічного керування творчим процесом, індивідуального підходу до розвитку творчої активності та її чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними уявленнями про неперервність процесу розвитку особистості протягом життя, що привело світове співтовариство до пошуків глобальних світових стратегій оптимізації свого шляху з окремою розробкою програм розвитку особистості у похилому віці. Питання розвитку у похилому віці досліджували багато науковців (Л. Анциферова, Г. Крайг, О. Краснова, А. Лідерс, І. Малкіна-Пих, М. Єрмолаєва та ін.) [2; 6]. Останні розробки у цьому напрямку (О. Березіна, В. Наумова, Н. Єрмак та ін.) [5; 6] розкривають питання творчого потенціалу літньої людини та її життєвих ресурсів, але питання дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку залишається нерозкритим.

Метою статті є аналіз результатів дослідження психологічних чинників творчої активності особистості людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проблеми творчої активності пов'язане з організацією навчання дорослих у межах соціально-психологічної концепції неперервності навчання [1; 3; 6]. У психології, на нашу думку, є недостатньо вивченим аспект усвідомлення особистістю у період похилого віку потреби у творчій реалізації особистісного досвіду відносин зі світом, набутого на попередніх етапах особистісного розвитку, а окремі дослідники розглядають такий досвід як особистісний ресурс (Л. Анциферова, М. Єрмолаєва; Е. Еріксон) [1; 4; 6] або особистісний потенціал (Д. Леонтьєв) [1; 6] за наявності ускладнення переживання наростаючої безпорадності, невизначеності і зниження рівня рефлексивності, де через уповільнення фізіологічних та психічних процесів існує нагальна потреба збереження повноцінного функціонування загального механізму психіки, виокремленого С. Максименком як – «предметнення, яке являє собою форму власне творчої активності» [5, с. 17].

Для досягнення мети дослідження вирішувалися задачі: розробки дизайну емпіричного дослідження особливостей вияву творчої активності респондентів [8, с. 56]; вияву вихідного рівня збереженості творчо активного психологічного ресурсу, адаптації та рефлексії і рівня вияву творчої активності людей похилого віку у цілому по вибірці (N = 420), яку склали літні люди віком 59–75 років, що проживають у Києві, Черкаси, Ужгород та Дрогобич. **Гіпотезою** дослідження

виступило припущення, що у похилому віці рівень адаптації, рефлексії та збереженості творчого активного психологічного ресурсу визначає рівень прояву творчої активності і нової соціальної ситуації творчої активності як творчого активного благополуччя. Для рішення емпіричних задач було розроблено комплекс методик [2; 3; 5; 7; 8] (табл. 1).

Організація дослідження психологічних чинників творчої активності особистості в похилому віці дозволила виявити наступні показники (табл. 2).

Результати для (табл. 2) вказують, що рівень прояву когнітивного компонента творчої актив-

ності людей похилого віку проявляється через низький рівень почуття новизни та пізнавальної потреби і самовідношення і середньо-низькі показники направленості на творчість; емоційно-оцінний, що проявляється через середньо-низькі показники ціннісних орієнтацій та низький рівень самоприйняття, через низький рівень показників критичності, емпатії та середньо-низький рівень самооцінки та опори на себе; діяльнісно-вольовий, що проявляється через середній рівень умінь перетворювати структуру об'єкта та самокерівництво, інтернальність контролю та низьку інтернальність по відношенню до здоров'я.

Таблиця 1

**Комплекс методик дослідження психологічних чинників
творчої активності людей похилого віку**

Показники	Методики дослідження
Блок 1. Психологічні чинники прояву творчої активності, як творчого активного благополуччя людей похилого віку	
Рефлексія	Методика «Визначення індивідуальної міри рефлексивності» А. В. Карпова, В. В. Пономарьова (А. В. Карпов, 2004)
Локалізація контролю	Методика «Рівень суб'єктивної локалізації контролю» Дж. Роттера, адаптація Е. Ф. Бажина, Є. А. Голинкіної, А. М. Еткінда (1984) (шкала «Загальної інтернальності»)
Творчо активний ресурс Творчий потенціал Креативність Пізнавальна потреба	Тест на «Діагностику творчого потенціалу і креативності» Є. І. Рогова (шкали «Рівень творчого потенціалу» (креативності)). Тест «САТ» (шкали «Креативність», «Пізнавальна потреба»)
Художньо-естетична потреба	Методика «Вимірювання художньо-естетичної потреби» (В. С. Аванесов, 2009)
Життєвий психологічний ресурс Толерантність до невизначеності	Методика «Визначення толерантності до невизначеності» С. Баднер, адаптація Г. У. Солдатової (2003)
Копінг-стратегії	Методика «Індикатор копінг-стратегій» Дж. Амірхан, адаптація А. М. Ялтонського, І. А. Сироти (2008)
Рефлексивність	Методика «Визначення індивідуальної міри рефлексивності» А. В. Карпова, В. В. Пономарьова (А. В. Карпов, 2004)
Блок 2. Компоненти творчої активності, як творчого активного благополуччя	
«Почуття новизни, направленість на творчість та стійкість власного Я» (когнітивний)	Тест «САТ» (шкала «Пізнавальна потреба»). Методика «Діагностика рівня творчої активності» М. І. Рожкова, адаптація А. І. Краснової (2012) (шкала «Почуття новизни»). Методика «Діагностика рівня творчої активності» М. І. Рожкова, адаптація А. І. Краснової (2012) (шкала «Направленість на творчість»)
Рівень переживання ідентичності, критичність та самооцінка (емоційно-самооцінний)	Методика «Дослідження самовідношення» (МИС) С. Р. Пантелеєва (1993) (шкала «Самокерівництво»). «Самоактуалізаційний тест (САТ)» Е. Шострома, адаптація Ю. Е. Альошиної (1987) (шкала «Ціннісні орієнтації», «Опора на себе»). Тест «САТ» (шкала «Самоприйняття»), опитувальник «Емпатії» А. І. Меграбяна, методика «Діагностики рівня творчої активності» М. І. Рожкова, адаптація А. І. Краснової (2012) (шкали «Критичність», «Самооцінка»)
Рівень збереженості контролю, вміння перетворювати структуру об'єкта та інтернальний тип локалізації контролю» (поведінково-вольовий)	Тест «Діагностика рівня творчої активності» М. І. Рожкова, адаптація А. І. Краснової (2012) (шкала «Вміння перетворювати структуру об'єкту»), Методика «Рівень суб'єктивної локалізації контролю» Дж. Роттера, адаптація Е. Ф. Бажина, Є. А. Голинкіної, А. М. Еткінда (1984) (шкали «Загальної інтернальності» та «Інтернальність по відношенню до здоров'я»)
Блок 3. Нова соціальна ситуація творчої активності	
Прийняття себе у новій соціальній ситуації розвитку	Тест «САТ» (шкали «Самоповага» і «Гнучкість поведінки»)
Соціальна і творча активність	Опитувальник «Творчих захоплень А. І. Копітина» (2011)

Таблиця 2

**Результати дослідження рівня прояву творчої активності людей похилого віку,
як творчо активного благополуччя**

Компоненти творчої активності як творчо активного благополуччя	Назва шкали	Група (N=420)	
		Середнє значення	Дисперсія
Почуття новизни, направленість на творчість та стійкість «Я»	Почуття новизни	0,3	2,77
	Пізнавальна потреба	3,7	1,81
	Самовідношення	4,2	3,8
	Пошукова потреба	3,7	2,95
	Направленість на творчість	0,4	1,98
Ідентичність, критичність, самооцінка	Ціннісні орієнтації	9,51	2,17
	Самоприйняття	8,96	6,32
	Критичність	0,4	5,86
	Самооцінка	0,9	3,13
	Емпатія	72,3	27,7
Уміння перетворювати структуру об'єкта збереженість та інтернальність контролю	Опора на себе	38,9	32,4
	Уміння перетворювати структуру об'єкта	0,3	5,98
	Самокерівництво	6,56	2,74
	Загальна інтернальність	22,04	29,6
Інтернальність по віднош. до здоров'я	2,21	0,91	

У результаті порівняльного аналізу ступеню вираженості показників рівня рефлексії у досліджуваних виявлено характерні відмінності (табл. 3). Так, група має середньо-низький, на рівні 4 стенів, що відповідає середньому, але з наближенням до низького рівня. За інтернальною локалізацією контролю людей похилого віку (див. табл. 3) група складає 22,66%, переважаючою є екстернальна локалізація контролю, у більшості респонденти схильні приписувати відповідальність за свої успіхи і невдачі іншим людям, зовнішнім обставинам, тоді як за інтернальності старіючі починають шукати причини скоріш у собі, ніж в оточуючих обставинах, що свідчить про певну адаптацію людей похилого віку до ситуації їх життя, прийнятті себе такими, які вони є, й опорі на досвід власного життя.

Дані табл. 5 фіксують, що у групі показники активних поведінкових стратегій відповідають низькому рівню. Аналіз показників шкали «стратегія уникнення» виявив, що у групі вони відповідають високому рівню, що свідчить про перевагу вибору пасивних поведінкових стратегій респондентами. Дані табл. 6 свідчать, що у цілому по вибірці значення шкал відповідають середньому рівню у групі, показники шкал «складність» і «невирішеність» мають високі значення, що можна оцінювати як інтолерантність, де складність і невирішеність невизначених ситуацій сприймаються як джерело загрози і напруги [6].

Дані дозволяють зробити висновок про те, що толерантність до невизначеності притаманна більшості респондентів у похилому віці, спостерігається переважання досліджуваних, що мають середній рівень загальної толерантності

Таблиця 3

Рівень показників рефлексії та типу локалізації контролю

Показники	Шкали	Група (N=420)	
		Середн. значення	Дисперсія
Рефлексія	Індивідуальна міра рефлексивності	115,04	82,4
(Адаптація) Тип локалізації контролю	Загальна інтернальність	22,66	21,6

Таблиця 4

Рівень творчого потенціалу, креативності, пізнавальної та художньо-естетичної потреби людей похилого віку

Вимірювані показники	Шкали	Група (N=420)	
		Середнє значення	Дисперсія
Творчий потенціал	Творчий потенціал	22,0	27,0
Креативність	Креативність	6,8	2,98
Пізнавальна потреба	Пізнавальна потреба	3,7	1,81
Художньо-естетична потреба	Художньо-естетична потреба	19,0	8,0

Таблиця 5

Середні значення і дисперсія копінг-стратегій групи

Копінг-стратегії	Середнє значення	Дисперсія
Вирішення проблем	22,1	19,2
Соціальна підтримка	19,2	18,5
Уникнення	26,3	7,1

Таблиця 6

Середні значення і дисперсії за шкалами тесту толерантності до невизначеності у групі

Шкали	Середнє значення	Дисперсія
Загальний показник	55,5	42,2
Новизна	18,5	16,2
Складність	28,3	10,1
Невирішеність	10,0	8,9

у групі. Узагальнюючи дані дослідження параметрів психологічних особистісних життєвих ресурсів, творчого потенціалу, креативності, пізнавальної та художньо-естетичної потреби, адаптації, рефлексії нами виявлено, що у даних дослідження психологічних ресурсів саморегуляції для групи характерно зміщення показників рефлексії у сторону низьких значень, низької включеності в оточуючу реальність, переважання пасивних (дезадаптивних) поведінкових стратегій і вираженість толерантності до невизначеності. Дослідження творчого потенціалу вказує на середній рівень збереженості пізнавальної та художньо-естетичної потреб, середньо-низький рівень креативності та творчого потенціалу. Тому рівень збереженості особистісного психологічного ресурсу саморегуляції та рівень досягнення творчого потенціалу, креативності, пізнавальної та художньо-естетичної потреб групи оцінюємо як середньо-низький [3].

Таблиця 7

Результати дослідження конструктивного прийняття соціальної ситуації творчої активності у респондентів групи

Вимірювані показники	Шкали	Група (N=420)	
		Сер. знач.	Дисперсія
Прийняття себе у новому статусі	Самоповага	9,31	2,93
	Гнучкість поведінки	11,42	16,4
Соціальна і творча активність	Ступінь захопленості творчою діяльністю	3,92	4,3

Порівняльний аналіз результатів даних шкали «гнучкість поведінки» показують, що вираженість показників шкали у цілому по вибірці відповідає середньому рівню, для респондентів з низькими показниками якої характерний прояв схильності до зниження гнучкості у взаємодії з оточуючими людьми, реалізації своїх цінностей у поведінці, здатності швидко й адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється. Показники шкали «самоповаги» відповідають середнім значенням. Аналіз результатів блоку 3 (див. табл. 1) у групі свідчать, що показники творчої активності для всієї вибірки людей похилого віку є низькі та не мають широких розбіжностей у результатах, де у респондентів відмічено низький ступінь захопленості (<3,9 бала) цілеспрямованими видами творчої діяльності. Результати дослідження прийняття соціальної ситуації творчої активності у похилому віці показали слабку вираженість соціальної і творчої активності у групі.

Результати констатувального етапу експерименту свідчать про приблизну неоднаковість середньо-високого та середньо-низького рівнів

прояву творчої активності у групі по всім зазначеним показникам. Основна частина досліджуваних мала середній та середньо-низький рівень прояву творчої активності, що відображує стан соціального середовища, у якому знаходиться людина похилого віку, низький зв'язок соціально-психологічного навчання і консультування старіючих з творчими життєвими ситуаціями та недостатній рівень суспільного запиту на використання та подальший розвиток потужного творчо активного ресурсу літніх. На підставі використання комплексу діагностичних методик, бесід, опитувань, інтерв'ю, кількісного та якісного аналізу даних одержано підтвердження висунутого нами припущення щодо переживання особистістю дезадаптації упродовж похилого віку, що відповідає низькому рівню прояву творчої активності як однієї з можливих передумов, початкового етапу самопізнання, саморозвитку, самоорганізації і самореалізації, як розвитку творчої активності, як кінцевої мети адаптаційних процесів та засвідчили належність результатів респондентів до середньо-низького (дезадаптаційного) рівня прояву творчої активності особистості. Наявність актуальних життєвих цілей, умов свободи особистісного вибору і направленості власного життя забезпечують прояв творчої активності, де збереження соціальної та творчої активності у похилому віці респондентами середньо-високих показників групи сприяє формуванню нового статусу особистості і дозволяє оцінювати справжнє життя як цілеспрямоване, наповнене, емоційно насичене, що забезпечує конструктивне прийняття соціальної ситуації розвитку, як постійну потребу у розвитку особистісної творчої активності у похилому віці, що вказує на можливість сформувати ці необхідні якості благополучного активного творчого функціонування у досліджуваних з середньо-низькими показниками творчої активності наближенням до середньо-високих показників групи, для відповіді на яке варто провести формувальний експеримент.

Висновки. Використання комплексу діагностичних методик підтвердило припущення щодо прямої залежності рівня творчої активності від рівня збереженості особистісного творчо активного психологічного ресурсу, де творча активність людей похилого віку, як творчо активне благополуччя, має середньо-низький рівень прояву.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. До перспективних напрямів подальших досліджень відносимо програмування розвитку творчої активності людей похилого віку, організацію дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку.

Список використаних джерел

1. Александрова Н. Х. Субъектность людей пожилого и старческого возраста: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / Александрова Наталия Христова. — М., 2000. — 221 с.
2. Алешина Ю. Е. Измерение уровня самоактуализации личности / Ю. Е. Алешина // Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — С. 91—114.
3. Копытин А. И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: дис. ... д-ра мед. наук: 19.00.04 / Алексей Иванович Копитин. — СПб., 2010. — 311 с.
4. Кушнарева А. И. Развитие творческой активности учащихся методом сетевых экологических проектов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Александра Ивановна Кушнарева. — Улан-Уде, 2006. — 211 с.
5. Семиченко А. В. Дослідження мотивації особистості / А. В. Семиченко // Розвиток психологічної науки в Україні. — Ч. 1. — К: ОВС, 2003. — 239 с.
6. Наумова В. А. Оптимизация личностного ресурса на этапе поздней зрелости: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Валентина Александровна Наумова. — П.-Камчатский, 2013. — 209 с.
7. Практическая психология для менеджеров / Под ред. М. К. Тутушкиной. — М.: Филинъ, 1996. — 368 с.
8. Экспериментальная психология / Под ред. В. Н. Дружинина. — СПб.: Питер, 2003. — 319 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Aleksandrova N. H. Sub'ektnost' lyudej pozhylogo i starcheskogo vozrasta: dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.13 / Aleksandrova Nataliya Hristova: — М., 2000. — 221 s.
2. Aleshina YU. E. Izmerenie urovnya samoaktualizacii lichnosti / YU. E. Aleshina // Social'no-psihologicheskie metody issledovaniya supruzheskih odnoshenij. — М.: Izd. — vo Mosk. un-ta, 1987. — S. 91—114.
3. Kopytin A. I. Sistemnaya art-terapiya: teoreticheskoe obosnovanie, metodologiya primeneniya, lechbenno-reabilitacionnye i destigmatiziruyushchie ehffekty: dis. ... d-ra med. nauk: 19.00.04 / Aleksej Ivanovich Kopytin. — SPb., 2010. — 311 s.
4. Kushnareva A. I. Razvitie tvorcheskoj aktivnosti uchashchihsya metodom setevyh ehkologicheskikh proektov: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.13 / Aleksandra Ivanovna Kushnareva. — Ulan-Ude, 2006. — 211 s.
5. Semichenko A. V. Doslidzhennya motivacii osobistosti / A. V. Semichenko // Rozvitok psihologichnoї nauki v Ukraїni. — CH. 1. — K: OVS, 2003. — 239 s.
6. Naumova V. A. Optimizaciya lichnostnogo resursa na eh tape pozdnej zrelosti: dis.... kand. psihol. nauk: 19.00.13 / Valentina Aleksandrovna Naumova. — P.-Kamchatskij, 2013. — 209 s.
7. Prakticheskaya psihologiya dlya menedzherov / Pod red. M. K. Tutushkinoj. — М.: Filin», 1996. — 368 s.
8. EHksperimental'naya psihologiya / Pod red. V. N. Druzhinina. — SPb.: Piter, 2003. — 319 s.

ГОНЧАРОВА Л. А.**ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА**

В статье рассмотрены результаты исследования творческой активности личности людей пожилого возраста. Результатом теоретического исследования стали результаты исследования психологических факторов творческой активности людей пожилого возраста в рамках субъектного подхода с учетом познавательных, эмоционально-волевых и физических возможностей личности и использования их для участия в процессе творческой деятельности. В результате практического исследования определен уровень проявления творческой активности людей пожилого возраста и сохранности их творчески активного психологического ресурса, адаптации и рефлексии. Сделан вывод, что творческая активность пожилых, как творчески активное благополучие, имеет средне-низкий уровень выявления и зависит от таких факторов, как адаптация к новым условиям жизни в пожилом возрасте, уровня рефлексии и сохранности творчески активного психологического ресурса.

Ключевые слова: творческая активность, рефлексия, адаптация, творчески активный психологический ресурс, самоактуализация, компоненты, пожилой возраст, творчески активное благополучие.

GONCHAROVA L. A.**DEVELOPMENT OF THE STUDY OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CREATIVE ACTIVITY OF THE ELDERLY PERSON**

The article discusses the model of creative activity of the elderly person. Need to study determined that the creative activity of older people has one of the least understood concepts of psychological science. A theoretical analysis determined the structure of the study of psychological factors of creative activity of the elderly. The result was the development of a theoretical investigation of the study design of psychological factors of creative activity of older people within the subject approach taking into account the cognitive, emotional and volitional personality and physical abilities and use them to participate in the creative activity. As a result, the study determined the level of practical manifestation of the creative activity of the elderly and their preservation «творчоактивного» psychological resource adaptation and reflection. The analysis of the performance of creative activity of the elderly and the level of reflection, adaptation and resource «творчоактивного» elderly. It is concluded that the creative activity of the elderly, as well being «творчоактивне» has a mid-to-low detection rate and depends on factors such: age, sex, education, occupation, place of residence; macro level: state and social policy and macro-level, an adaptation to the new conditions of life of elderly, the level of reflection and preservation «творчоактивного» psychological resource.

Keywords: creative activity, reflection, adaptation, «творчоактивну» psychological resource, self-actualization, methods, components, advanced age, psychological factors «creative activity» welfare.

Стаття надійшла до редколегії 03 вересня 2014 року